

Якуб Колас, нібы чараўнік з казкі, пераносіць свайго чытача на абшары беларускага Палесся, паказвае кожнае імгненне, каб мы не змаглі ўпусціць ніводнай дэталі. Дзякуючы гэтаму, мы спасцігаем у мастацкай літаратуры дух часу, чэрпаем заканамернасці руху, праблемы развіцця і станаўлення, пазнаём менталітэт свайго народа.

Інтэнсіўнасць мастацкага часу выяўляецца ў яго насычанасці падзеямі. Таму мы можам з упэўненасцю сказаць, што час у Якуба Коласа менавіта такі. Час у пісьменніка заўсёды вызначаны, таму чытачу вельмі лёгка ўявіць сабе, у якіх умовах знаходзіцца літаратурны герой.

Мастацкі час абумоўлены жанравай спецыфікай твора, мастацкім метадам, аўтарскімі ўяўленнямі, а таксама тым, у рэчышчы якой літаратурнай плыні ці кірунку гэты твор створаны. Таму формы мастацкага часу адрозніваюцца зменлівасцю і шматграннасцю.

Катэгорыя часу мае ўсё большае і большае значэнне ў сучасным разуменні свету і ў сучасным адлюстраванні гэтага свету ў мастацтве. Час адваёўвае і падпарадкоўвае сабе ўсё буйнейшае месца ў свядомасці людзей. Гістарычнае разуменне рэчаіснасці пранікае ва ўсе формы і звёны мастацкай творчасці. Але справа не толькі ў гістарычнасці, а і ў імкненні ўвесь свет успрымаць праз час і ў часе. Літаратура ў большай меры, чым любы іншы від мастацтва, робіцца мастацтвам часу. Час — яго аб'ект, суб'ект і спосаб выяўлення. Свядомасць і адчуванне руху і зменлівасці свету ў разнастайных формах часу пранізвае сабой літаратуру.

Праблема хранатопу з'яўляецца аб'ектам пільнай увагі ў сучасным літаратуразнаўстве. Цікавасць да яе навукоўцаў абумоўлена пастаянным абнаўленнем уяўленняў пра катэгорыі часу-прасторы. Дасягненні фізікі, філасофіі, сацыялогіі, псіхалогіі значна паглыбілі канцэпцыю хранатопу.

Заклучэнне. Пры разглядзе хранатопаў у трылогіі Якуба Коласа «На ростанях» можна зрабіць наступныя высновы: час і прастора ў мастацкім творы спрыяюць раскрыццю эстэтычных поглядаў пісьменніка. Дзякуючы ім, складаецца цэласная карціна быцця, што стала аб'ектам разумення ў літаратуры. Уважлівы, дапытлівы чытач, які здольны адчуць спецыфіку хранатопу ў творах пісьменніка, можа заўважыць, як і пры якіх умовах змяняецца прасторава-часовае вымярэнне, абавязкова зразумее, што менавіта хацеў сказаць аўтар.

Такім чынам, мы пацвердзілі нашу думку пра тое, што выкарыстанне хранатопу ў творах Якуба Коласа апраўдана мэтай перадаць намер аўтара ў поўнай яго меры. Адметная тэма, якой пакуль прысвечана незаслужана мала прац, — гэта ўвядзенне фактару часу ў мастацкія тэксты, высвятленне яго ролі, вобразаў і спосабаў наяўнасці ў тэксце і многіх іншых уласцівасцей, не характэрных рэальнаму фізічнаму часу, але значных у мастацтве, культуры ў цэлым.

Даследаванне катэгорыі хранатопаў у структуры твораў мастацкай літаратуры з'яўляецца перспектыўным накірункам. Іх вывучэнне дазваляе глыбей спасцігнуць асаблівасці пабудовы індывідуальна-аўтарскай выявы свету пісьменніка, выявіць своеасаблівасць яго канцэпцыі быцця, зразумець тэндэнцыі і заканамернасці гісторыка-мастацкага працэсу пэўнага перыяду.

Спіс цытуемых крыніц

1. Рагойша, В. П. Літаратуразнаўчы слоўнік: тэрміны і паняцці: для школьнікаў і абітурыентаў / В. П. Рагойша. — Мінск : Нар. асвета, 2009. — 303 с.
2. Бахтин, М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин. — М., 1976. — 429 с.
3. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. — Мінск : Маст. літ., 1972—1978. — Т. 9 : На ростанях. — 1974. — 800 с.

УДК 821.161.3:82-31

Н. А. Нямашнева

Установа адукацыі «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт», Баранавічы

ЭЛЕМЕНТЫ МАТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ РАМАНА КУЗЬМЫ ЧОРНАГА «ІДЗІ, ІДЗІ»

Уводзіны. Паняцце «матыў» (лац. *moveo* рухаю, праз фр. *motif* матыў) мае міждысцыплінарны характар. Матыў — адно з ключавых паняццяў псіхалагічнай тэорыі дзейнасці, якая распрацоўвалася вядомымі псіхалагамі А. М. Леонцевым і С. Л. Рубінштэйнам. Найбольш простае вызначэнне матыву ў рамках гэтай тэорыі: «Матыў — гэта апрадмечаная патрэба» [2, с. 7]. Матыў у музыцы — найменшы элемент музычнай структуры, найпростая рытмічная адзінка мелодыі, якая складаецца з кароткай паслядоўнасці гукаў, аб'яднанай адным лагічным акцэнтам, якая мае самастойнае выразнае значэнне. У агульнараспаўсюджаным значэнні — напеў, мелодыя. Матыў у літаратурным творы часцей за ўсё разумеецца як частка, элемент сюжэта. Усякі сюжэт уяўляе сабой перапляценне матываў, якія цесна ўзаемазвязаны, «урастаюць» адзін у аднаго. Той самы матыў можа ляжаць у аснове розных сюжэтаў і набываць у іх межах разнастайныя сэнсы.

Асноўная частка. У беларускай літаратуры найбольш распаўсюджаны матывы роднай хаты (дома), матыў бяседы, матыў шляху. У беларускай літаратуры рэдка сустракаюцца паэтычна ўзвышаныя апісанні роднай хаты. Часцей яна паказана звычайнай, а то і беднай, старой, недагледжанай. Ужо ў гэтай яе асаблівасці

адбіўся мастацкі стэрэатып беларускага селішча як прыстанку прыгнечаных. Гаспадар сціплай будыніны, «хаткі», — такі ж сціплы яе жыхар, што церпіць паднявольную долю. Беднасць хаты выяўляецца як часціна беднасці жыцця, горкага лёсу ў «забраным краі» (Я. Купала) [3, с. 81]. Але разам з тым хата, дом — гэта і «першы Сусвет чалавека, тое месца, дзе адбываецца зараджэнне лепшых якасцей асобы і станаўленне народнага характару, арганічна і негвалтоўна перадаюцца наступным пакаленням нацыянальныя традыцыі і маральна-этычная мадэль паводзін, а праз гэта ажыццяўляецца сувязь часоў» [1, с. 33].

Вылучэнне матыву балю, бяседы-вяселля як уласцівага беларускай літаратуры тлумачыцца найперш тым, што ў спадчыне айчынных творцаў (Я. Купалы, З. Бядулі, М. Гарэцкага, І. Мележа) ён надзвычай пашыраны, ужываецца як на ўзроўні ідэйна-тэматычным, так і эмацыйна-вобразным. Многія кампаненты матыву бяседы-вяселля запазычаны беларускімі творцамі з традыцыйнага вясельнага абраду, пра што сведчыць паэма В. Дуніна-Марцінкевіча «Гапон». «Вяселле — надзвычай важная і цікавая праява духоўнай культуры беларусаў. Гэта свайго роду тэатральны паказ, у якім усе ўдзельнікі выступаюць адначасова і акцёрамі, і глядачамі» [2, с. 110]. Бяседны матыв у беларускай літаратуры пазначае адзін з важнейшых этапаў чалавечага жыцця. У ім спалучаюцца адыход асобы ад папярэдняга стану, пераход у іншабыццё. І гэта праўдзівая не толькі для непасрэдных удзельнікаў шлюбнага абраду — жаніха і нявесты, але і для тых, хто мае да падзеі больш цеснае дачыненне: бацькоў абодвух маладых. Яны страчваюць свае першасныя ролі маці і бацькі, набываюць іншыя, другасныя — пёшчы і цесця, свекрыві і свёкра, рыхтуючыся ў будучым да яшчэ адной важнай ролі, бабулі і дзядулі.

Найбольш пашыранае ўжыванне ў мастацкай сістэме беларускай літаратуры мае матыву шляху. Шлях цягам доўгіх стагоддзяў выяўляе сябе ў сістэме эстэтычных каштоўнасцей своеасаблівым «злучальным індэксам», які вонкавую неабавязковасць прасторавых прыкмет мэтаскіравана і асэнсавана з'ядноўвае ў адно завершанае мастацкае цэлае [2, с. 152].

Аналіз рамана К. Чорнага «Ідзі, ідзі» (1930) дае падставы для вылучэння цэлага комплексу матываў. Адзін з іх — матыву мяжы. Падзеі, адлюстраваныя ў творы, надаюць прыярытэт тэме дзяржаўнай мяжы паміж Польшчай і СССР, якая падзяліла Беларусь на Усходнюю і Заходнюю. Пра яе скасаванне мараць і гавораць многія героі рамана. Але адны думаюць пра ўз'яднанне беларускага народа, а іншыя жадаюць перамогі ўсясветнай рэвалюцыі. Гэта відаць са слоў Алены Сегень: «Мы чакаем зняцця з твару нашай краіны крывавай раны, ганебнай мяжы, што жывое цэла рэжа папалам, каб і Запад увесь хутчэй стаў тым, што цяпер мы» [3, с. 167].

Мяжа як элемент вясковага пейзажу амаль заўсёды непадзельная з такім пейзажным аб'ектам, як груша-дзічка. А яна па частотнасці ўпамінання ў творах беларускай літаратуры таксама прэтэндуе на ролю асобнага матыву. У рамана К. Чорнага дзічка служыць месцам сустрэчы герояў, якая істотным чынам паўплывае і на іх чалавечы лёс, і на развіццё эпічнага дзеяння. «Палявая дзічка, старая, як той сівер, аж скрыпела дзвюма дуплістымі раламі. Зусім голай яна яшчэ не была, чорнае лісце і апошнія грушы, дробныя, як гарох, у той вечар вельмі сыпаліся з яе. Дзве постаці, калі падышлі пад дзічку і селі на выгнутую ралу, аж закрывалі спачатку твары ад нястрымнай паводкі гэтых груш і лісця. Моўчкі яны сядзелі вельмі мала. А як пачалі гаварыць, дык мужчынскі голас часта рабіўся ўстрывожаны. Але найбольш... голасбыўспакойнейшы, можнасказаць, зусім звычайны голас цвёрдага маладога чалавека. Жаночы ж голасўвесь час быўспакойны. Жанчына была ў белым адзенні... Мужчына быў увесь у чорным і зусім зліваўся з разгалістым дрэвам. Ён, пакуль яшчэ маўчалі, колькі разоў, колькі разоў даставаў з кішэні электрычны ліхтарык, немаведама дзеля чаго пстрыкаў святлом» [3, с. 165].

Заклучэнне. Тэрмін «матыву» мае міждысцыплінарны характар. У літаратуры ён часцей за ўсё разумеецца як элемент сюжэта, які ў сваю чаргу ўяўляе сабой перапляценне матываў. Найбольш распаўсюджаны ў беларускай літаратуры матывы роднай хаты, бяседы (вяселля), шляху, мяжы. Неад'емным элементам нацыянальнага пейзажу выступае груша-дзічка, якая часта знаходзіцца якраз на мяжы. Тут адбываюцца важныя падзеі ў жыцці герояў, якія надаюць дынаміку сюжэту твора. Гэта яскрава паказвае раман К. Чорнага «Ідзі, ідзі». У ім аўтар актыўна асэнсоўвае і тэму дзяржаўнай мяжы, якая бязлітасна раздзяліла землі Беларусі і яе народ.

Спіс цытуемых крыніц

1. *Белая, А. І.* Абрывы роднага: Нацыянальныя локусы культуры ў беларускай прозе «эпохі рубяжа»: манаграфія / А. І. Белая. — Баранавічы: БарДУ, 2015. — 206 с.
2. *Матывуная прастора беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя* / І. В. Жук [і інш.]; пад агул. рэд. І. В. Жука. — Гродна: ГрДУ, 2009. — 255 с.
3. *Чорны, К.* Збор твораў: у 8 т. / К. Чорны. — Мінск: Маст. літ., 1973. — Т. 4: Аповесці і раманы. — 496 с.